

„KAKO MOŽEŠ TAKO DA GOVORIŠ, MARI!“¹

Dva modela odnosa prema prošlosti u romanu *Svaki dan u godini*

Uprkos mnogostrukim temama koje se obrađuju u sve nepreglednijoj sekundarnoj literaturi o pripovednim delima Uvea Jonzona, čini se da se poslednjih godina barem u jednoj tački ocrtava sveobuhvatni konsenzus. „Pripovedanje je“ – kako piše Suzane Knohe u poslednjem tomu Godišnjaka o Uveu Jonzonu – „usmereno protiv zaborava onoga što je uslovalo nastanak fašizma: političkih činova i individualnih stavova koji su doveli do ubistva šest miliona Jevreja.“² Na taj način ona izražava mišljenje koje je najskorije potvrdio Rajner Paš-Bek, a koji je (pozivajući se na Norberta Meklenburga) došao do zaključka da nemačka odgovornost za genocid nad Jevrejima spada u „'jezgro' Jonzonovog dela“.³ Ako sažmemo bilans ovih interpretacija, mogli bismo da zaključimo da romani Uvea Jonzona, a pre svega *Svaki dan u godini*, polažu pravo na – s izvesnim istorijskim kašnjenjem prepoznatu – pionirsku ulogu, utoliko što se debata o Holokaustu, obnovljena u širem društvenom okviru (sporom istoričara) sredinom osamdesetih godina, u njima vodila još početkom sedamdesetih na način koji bi i danas – kako kaže Bernd Aueroks – mogao da posluži kao „pretpostavka za (...) mogući odnos između Nemaca i Jevreja“.⁴

Protiv ovog viđenja ćemo u daljem tekstu izneti izvesne sumnje. Recepcija tematskog kompleksa genocida nad Jevrejima u romanu *Svaki dan u godini* dobar je primer za to kako je stav prema nemačkoj prošlosti, transformisan u procesu rekonstrukcije društvene kulture sećanja,⁵ podstakao čitav niz interpretatora da projektuje argumentacijske šeme aktuelno dostignutog stanja diskusije o Holokaustu na književni tekst kome nedostaju važne pretpostavke za ovu aktuelnost.

¹ Tekst koji donosimo u prevodu: Ulrich Krellner, „Wie kannst du so reden, Marie“. Zwei Modelle im Vergangenheitsbezug der *Jahrestage*, preuzet je iz godišnjaka *Johnson-Jahrbuch*, prir. Ulrich Fries, Holger Helbig und Irmgard Müller, tom 10/2003, Gelingen 2003, str. 121–134.

² Knoche, Susanne: Generationsübergreifende Erinnerung an den Holocaust. *Jahrestage* von Uwe Johnson und *Die Ästhetik des Widerstands* von Peter Weiss, u: *Johnson-Jahrbuch*, tom 9, Gelingen 2002, str. 297–319, ovde: str. 302.

³ Paasch-Beeck, Rainer: Zwischen „Bojkott“ und „Pogrom“. Die Verdrängung und Ermordung der jüdischen Bevölkerung Mecklenburgs im Spiegel der „Jahrestage“, u: *text+kritik* 65/66, Uwe Johnson, Zweite Auflage: Neufassung, prir. Heinz Ludwig Arnold, Minhen 2001, str. 119–134, ovde: str. 119.

⁴ Auerochs, Bernd: „Ich bin dreizehn Jahre alt jeden Augenblick“. Zum Holocaust und zum Verhältnis zwischen Deutschen und Juden in Uwe Johnsons „Jahrestagen“, u: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 112, 1993, str. 595–617, ovde: str. 616.

⁵ Up. Jeismann, Michael: *Auf Wiedersehen Gestern. Die deutsche Vergangenheit und die Politik von morgen*, Minhen 2001, str. 53–56.

U tom smislu posebno je poučna disertacija Tomasa Šmita, koji je odlučno rešio da čita *Svaki dan u godini* „kroz ‘jevrejske naočare’“⁶ i na taj način nudi tumačenje koje fascinira u pogledu poznavanja teksta, ali ne može se reći da nije problematično u pojedinim interpretacijskim zaključcima.⁷ Iako iz diskursno-strategijskog zapažanja, naravno, još uvek ne može kategorično da se izvede objektivni prigovor, ipak dosta govori to što Šmitova kulturalistička kontekstualizacija knjige *Svaki dan u godini* kroz prizmu jevrejskog kalendara može da izgradi značajan deo svog argumentativnog patosa potpuno nezavisno od Jonzonovog romana, naime kroz podudarnost s kulturom sećanja, koja se razvila tek nakon ponovnog ujedinjenja Nemačke, devedesetih godina – i nalazi se u prepoznatljivom stanju napetosti spram odnosa prema prošlosti, koji razvija Jonzonov roman.

Mihael Jajsman skreće pažnju na to da je tek ponovnim uspostavljanjem Nemačke kao suverene države – a samim tim i države koja je u potpunosti sposobna da preuzme krivicu – postalo moguće da se artikuliše tematski kompleks koji je u staroj Saveznoj Republici „nedovoljno ili čak nije nikako verbalizovan: priznanje i prihvatanje krivice bez ograničenja“.⁸ Upravo na tom temelju počiva i argumentacija eseja Rajnera Paš-Beka, koji na početku svojih razmatranja stavlja kao moto glas koji Gezina čuje i koji kaže: „*Svi Nemci su to znali, Gezina*.“⁹ Iz činjenice da Paš-Bek ovaj tekst nije napisao u kurzivu (čime tom citatu oduzima dimenziju glasovnog razgovora, problematičnu na nivou tehnike svesti), možemo da zaključimo koliko mu je bilo važno da pronađe što direktniju i bespoštedniju formulu, koja će s jedne strane nepogrešivo da imenuje krivicu Nemaca – a s druge pak da smesti događaj o kome je reč u vremenski okončanu prošlost. Taj postupak ukazuje na argumentativno gledište koje ima svoje mesto u sadašnjosti novog veka. Jer jedna od najvažnijih pretpostavki novog pamćenja Holokausta – pored internacionalizacije sećanja – počiva na tome da se zločini nacista ne poimaju više kao upletenost sopstvene generacije, već kao „tuđa krivica“,¹⁰ od koje između ostalog i zbog sve većeg istorijskog odstojanja možemo oštro da se distanciramo.

Simptomom te nove kulture pamćenja može da se smatra knjiga *Hitlerovi dobrovoljni dželat* Danijela Jone Goldhagena, objavljena 1996. godine. Iako je s publicističke i stručno-istorijske strane postojao čitav niz zamerki na Goldhagenove teze o „eliminatornom antisemitizmu“ i ubijanju Jevreja kao „nacionalnom projektu“ Nemaca (koje se između ostalog mogu pročitati u feljtonu dnevnog lista *Frankfurter allgemeine Zeitung*), ne treba prevideti da je šira javnost u potpunosti prihvatila ove teze i da odlikovanje Goldhagena uglednom

---

⁶ Schmidt, Thomas: *Der Kalender und die Folgen. Uwe Johnsons Roman „Jahrestage“*. Ein Beitrag zum Problem des kollektiven Gedächtnisses, Göttingen 2000, str. 244.

⁷ Up. iscrpnu raspravu o tezama Tomasa Šmita u mojoj disertaciji: Krellner, Ulrich: „*Was ich im Gedächtnis ertrage*“. Untersuchungen zum Erinnerungskonzept von Uwe Johnsons Erzählwerk, Virzburg 2003, str. 319 f.

⁸ Jeismann, *Auf Wiedersehen* (v. fusnotu br. 5), str. 54.

⁹ Up. Johnson, Uwe: *Jahrestage. Aus dem Leben von Gesine Cresspahl*, Frankfurt/M., 1988, str. 968. (na srpskom: Jonzon, Uve: *Svaki dan u godini 2. Iz života Gezine Krespal*, Beograd 2021, prevod: Spomenka Krajčević) i Paasch-Beeck, „Boykott“ und „Pogrom“ (v. fusnotu br. 2), str. 119.

¹⁰ Jeismann, *Auf Wiedersehen* (v. fusnotu br. 5), str. 53.

Nagradom za demokratiju *Časopisa za nemačku i međunarodnu politiku* utoliko nije nikakva slučajnost.¹¹ Presudna za to odobravanje bila je s jedne strane beskompromisna jasnoća s kojom je Goldhagen ocrtao faktičko polje delovanja i individualnu odgovornost počinilaca koja je otuda rezultirala. Ništa manje važna za postizanje konsenzusa u vezi s njegovim analizama nije, međutim, ni konstatacija da se politička kultura Savezne Republike – a samim tim i većina Nemaca – „mogu u međuvremenu označiti kao temeljno demokratski“.¹² Na osnovu tog distanciranja od „tuđe krivice“ Goldhagen „kategorički odbija“ i tezu o kolektivnoj krivici Nemaca. Nastavlja: „Pojam krivice treba da se koristi samo onda kada je osoba zaista počinila zločin.“¹³

Na ovom mestu može da se postavi argumentacija koja će razraditi eminentne razlike između aktuelnog pamćenja Holokausta i odnosa prema ubijanju Jevreja u Jonzonovom romanu. Jer za protagonistkinju romana *Svaki dan u godini* pojam odgovornosti koji operiše predstavom kažnjive krivice naprosto je neprihvatljiv; „svest Gezine Krespal“,¹⁴ koja je osnov pripovedanja u romanu *Svaki dan u godini*, pre se dosledno zatvara prema svakom pokušaju da se stvori neaporetičan osnov za nemačko--jevrejski odnos i da se u tu svrhu izgradi pravna distanca od zločina nacista. Individualno izvršenje zločina za Gezinu nije nikakav – ili bar ne najvažniji – kriterijum na osnovu kojeg ona usmerava svoj moralni stav. Merilo koje je za nju, u krajnjoj instanci, u svemu presudno jeste njena neotklonjiva pripadnost generaciji nemačkog „kolektiva počinilaca“: „[J]a sam dete oca koji je znao za plansko ubijanje Jevreja“ (JT, 232; SDG 1, str. 219).¹⁵ Protagonistkinja shodno tome rekonstruiše – u savezu s „drugom piscem“ – čitavu istoriju svoje porodice tako što su sva odlučujuća mesta implicitno ili eksplicitno propraćena ukazivanjima na nacističke zločine.

Ono što naročito rečito dokumentuje narativno povezivanje koje je iz toga proizašlo jeste poglavlje dana 3. septembra 1967. godine, kada Gezina zamišlja presudan razgovor svojih roditelja, koji – tačno na sredini poglavlja – vodi ka Krespalovom pitanju: „*Would you care to be my wife?*“ (JT, 49; SDG 1, str. 50). Intimnost prosidbe je, međutim, u oštrm kontrastu spram vesti koju je Gezina upravo ovog dana pročitala u *Njujork tajmsu*: „Juče je Ilza Koh, 'beštija iz Buhenalda', nađena mrtva u svojoj ćeliji.“ Čitavo poglavlje koncipirano je tako da u ukupno četrnaest pasusa naizmenično prati poverljivi razgovor između Hajnriha Krespala i Lizbet Papenbrok tokom šetnje, da bi zatim u suštoj suprotnosti s time govorilo o „spektakularn[oj] pagansk[oj] ceremonij[i]“ sklapanja braka i kasnije „sadističk[im] i perverz[nim] radnj[ama]“ (JT, 49f; SDG 1, 50) Ilze Koh; to je strategija koja poseduje beskrajnu količinu aluzi-

---

¹¹ V. još i Jan Philipp Reemtsma: *Abkehr vom Wunsch nach Verleugnung. Über Hitlers willige Vollstrecker als Gegenstück zur „historischen Erklärung“*, u: J. P. Reemtsma: „*Wie hätte ich mich verhalten?*“ *Und andere nicht nur deutsche Fragen*, Minhen 2002, str. 151–160, ovde: str. 160.

¹² Goldhagen, Daniel Jonah: *Hitlers willige Vollstrecker, Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust*, Berlin 1998, str. 12.

¹³ *Ibid.*, str. 11.

¹⁴ Zimmer, Dieter E.: *Eine Bewußtseinsinventur. Das Gespräch mit dem Autor: Uwe Johnson*, u: Michael Bengel (prir.), *Johnsons Jahrestage*, Frankfurt/M., 1985, str. 99–105, ovde: str. 99.

¹⁵ Jonzon, Uve, *Svaki dan u godini 1*, Beograd 2020, prevod: Drinka Gojković.

ja i akcentuje katastrofalnu vremensko-istorijsku dimenziju, koja se otvara iza zamišljenog intimnog dijaloga kasnijih supružnika Krespal.

Radikalnost s kojom Gezina prima k znanju zločinački bilans vremena koje je bilo njeno detinjstvo, a koji su šezdesetih godina iz dana u dan iznova obelodanjivani, u mnogim analizama je potanko obrađena. Nasuprot tome, nije se toliko obraćala pažnja na činjenicu da je patos prosvćenja na kome se temelje ova otkrića i sam postao istorija i da već zbog toga ne može jednostavno da se preuzme kao model praktičnog pamćenja Holokausta, jer se danas moramo suočiti i s problemom faktičke istorijske distance od genocida nad Jevrejima.

Kako bismo razjasnili diskrepancu aktuelne kulture sećanja naspram odnosa prema prošlosti koji se u romanu *Svaki dan u godini* realizuje kroz Gezinu, treba pobliže da rasvetlimo termin koji je danas dobio na izuzetnom značaju za suočavanje s vremenom nacista i njihovim zločinima – pa ipak ima sasvim drugačiju konotaciju nego kod Jonzona: pojam „oslobođenja“. Osmog maja 1985. – dobrih godinu dana nakon Jonzonove smrti – tadašnji predsednik Savezne Republike Nemačke Rihard fon Vajczeker u svom memorijalnom govoru povodom četrdesetogodišnjice okončanja Drugog svetskog rata promišljeno – i uz snažno javno odobravanje – odabrao je upravo ovu reč kako bi okarakterisao odnos prema nacionalsocijalizmu koji se u međuvremenu pokazao kao primeren savremenom dobu; ta procena i danas može da pretenduje na aktuelnost, a samim tim i da gradi osnovu (o kojoj se često ne razmišlja) svih novijih istraživanja o kompleksu Holokausta u romanu *Svaki dan u godini*.

Kakav odnos, međutim, ima delo Uvea Jonzona prema tom terminu, koji od sredine osamdesetih godina karakteriše ovu diskusiju? Zaključak teško da bi mogao da bude nedvosmisleniji. Za Uvea Jonzona misao o „oslobođenju“ nije bila samo tuđa i pogrešna, već u velikoj meri čak i šokantna. Datum 8. maj 1945. u čitavom njegovom delu pojavljuje se jedino kao „Dan nemačke kapitulacije“,¹⁶ tj. kao termin u kome su overeni sramota i poraz bez istorijskog presedana, kojima protagonistkinja Gezina u sadašnjosti godine 1967/68. svakodnevno iznova mora da gleda u oči. Stoga je romanu *Svaki dan u godini* misao „oslobođenja“ u najvećoj meri sumnjiva. Ona na neprijatan način izranja upravo onda kada treba ispričati iskustva gospođe Fervalter iz Aušvica, odnosno njeno „oslobođenje“ (JT, 1788) iz koncentracionog logora Mauthausen 9. maja 1945. godine. Bernd Aueroks je uverljivo obrazložio da kurzivom istaknute delove u poglavlju od 11. avgusta 1968. moramo da „razumemo kao Gezinine (odn. Jonzonove) intervencije“¹⁷ i da će time oni služiti obeležavanju onoga što je moralno neprilično, a što poseduje eufemistični izbor reči gospođe Fervalter u Gezininim i piščevim očima – uprkos njenom statusu jevrejske žrtve. Na osnovu ovakvog činjeničnog stanja, Aueroks dolazi do sledećeg zaključka: „Na taj način humanost nakon Holokausta ima različito lice za Nemce i za Jevreje.“¹⁸ Posmatrajući Gezininu svest o krivici koja se narativno odmotava u romanu *Svaki dan u godini*, možemo samo da se složimo s tom tezom. On,

¹⁶ Johnson, Uwe: *Das dritte Buch über Achim*, Frankfurt/M., 1992, str. 240.

¹⁷ Auerochs, „Ich bin dreizehn Jahre alt ...“ (v. fusnotu br. 4), str. 613.

¹⁸ *Ibid.*, str. 614.

međutim, postavlja sebi opravdano pitanje da li ova tvrdnja važi i izvan fikcije romana, tj. da li „unutrašnji kompas“ koji usmerava Gezinine reakcije na Jevreje i ono što je jevrejsko zaista može da bude „pretpostavka za odnos između Nemaca i Jevreja kakav je danas moguć“.¹⁹

Ovo sasvim sigurno nije slučaj. Niti je, s jedne strane, zamislivo da će humanost trajno imati „dvostruko lice“, niti su zločini Nemaca nad Jevrejima u stanju da opravdaju novi bilateralni „posebni put“ u budućnost. Povrh toga, internacionalizacija pamćenja Holokausta koja je započeta poslednjih godina dokazuje da sećanje na istrebljenje Jevreja ubuduće neće ostati nacionalno „vlasništvo“ Nemaca i Jevreja. Pošto monstruoznost nemačkih zločina ne može da se savlada u nacionalnim razmerama, pored memorijalnih centara u Nemačkoj u međuvremenu su i mnogi muzeji Holokausta u SAD, kao i dve konferencije na temu Holokausta u Stokholmu, počeli da se bave genocidom nad Jevrejima. Ova internacionalizacija pamćenja sa svoje strane doprinela je tome da su poslednjih godina otpočeli mnogi nacionalni projekti obrađivanja prošlosti u Francuskoj, Italiji, Švajcarskoj, Portugaliji i Poljskoj.²⁰

U tom svetlu, roman *Svaki dan u godini* deluje kao tekst koji, mnemološki posmatrano, pruža argumente sa stanovišta koje više ne može bez problema da se usaglasi sa aktuelnim debatama o sećanju. Ono što je Jonzonov roman umesto toga besprimerno temeljno ustanovio, narativno nas u to uverio i čije je posledice razotkrio jeste individualna trauma krivice, koja se razvila pod sasvim konkretnim istorijskim okolnostima. Gezina je od svoje majke Lizbet, čija smrt predstavlja događaj koji se u pripovedanju tek polagano pomalja na površini njene svesti, „dobila“ (ili nesvesno preuzela) sklonost ka osećanju krivice, koje je postavilo kriterijum za sva njena moralna rasuđivanja. „Opremljena“ ovakvim mentalnim kapacitetima utemeljenim u detinjstvu, Gezina je u periodu mladosti, važnom u životno-istorijskom smislu, naišla na fotografije koje su neopozivo dokumentovale umešanost njene „nacionaln[e] grup[e]“ (JT, 232; SDG 1, 219) u zločin protiv čovečnosti. Šok koji je tada pretrpela postao je presudan za konstituciju njene svesti u odraslom dobu; taj kompleks sociologija pokušava da odredi pojmovima individualnog „raslojavanja doživljaja“,²¹ „taloženja sedimenata“,²² odnosno „razvijanja habitusa“.²³ Sveobuhvatnim obrađivanjem pretpostavki koje su oblikovale strukturu Gezinine ličnosti, njena narativna karakterizacija u romanu *Svaki dan u godini* dobila je unutrašnju konzistenciju i uverljivost kojoj interpretacija teško da može da se odupre. Ono što je, međutim, time delimično prikriveno jeste činjenica da se Gezinina psihogeneza dogodila pod okolnostima između kojih ne može da se

---

¹⁹ *Ibid.*, 616. str.

²⁰ Up. Jeismann, *Auf Wiedersehen* (v. fusnotu br. 5), str. 55.

²¹ Mannheim, Karl: *Das Problem der Generationen* [1928], u: Mannheim, K.: *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*, (priř.) Kurt H. Wolff, Berlin 1964, str. 509–565, ovde: str. 535.

²² Berger, Peter L./Luckmann, Thomas: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*, Frankfurt/M., 1977, str. 72.

²³ Bourdieu, Pierre: *Der Habitus als Vermittlung zwischen Struktur und Praxis*, u: Bourdieu, P.: *Zur Soziologie symbolischer Formen*, Frankfurt/M., 1970, str. 125–158, ovde: str. 143.

prosto uspostavi istorijska paralela, što opet dovodi do toga da je njen stav prema formulisanju pozicije vanvremenskog moralnog uzora samo uslovno prikladan.

Međutim, prenošenje Gezinine traume krivice „s kolena na koleno“, što bi se odrazilo na budućnost, takođe nije predviđeno u pripovedačkom programu romana *Svaki dan u godini*, iako se to često tvrdi. Ovo potvrđuje tematski kompleks koji je dosad u istraživačkoj diskusiji o recepciji genocida nad Jevrejima igrao tek sporednu ulogu, dok u samom romanu poseduje dominantan značaj: razgovori između Gezine i Mari. Pošto na ovom mestu nije moguće da se makar i približno detaljno pozabavimo kompleksnošću – delimično obostranog – vaspitnog procesa majke i kćerke,²⁴ samo ćemo ukazati na to da Mari u godini ovog romana proživljava „narativnu socijalizaciju“, koja ne samo što daje značajne impulse njenom intelektualnom razvoju, već je pod utiskom Gezininih priča još jače prikazuje kao „evropsko dete“ (JT, 1017), kako se činilo da je to slučaj na početku romana.

Ipak, Gezinine didaktičke namere koje je moguće dokazati nailaze na jasno opipljivu granicu. Komunikacija među generacijama u romanu *Svaki dan u godini* sapliće se na onoj tački gde je reč o Gezininoj „nespornoj spremnosti da se identifikuje sa nacističkim zločinima“,²⁵ koje Mari nipošto ne želi da usvoji. *Svaki dan u godini* time dokazuje tezu koju je sociolog Hajnc Bude jednom izrazio na sledeći način: „Mladi“ – kako kaže Bude – „definišu svet prema svojim predstavama i ne brinu o tome do kakvog životnog plana i istorijskog bilansa drže stariji.“²⁶

Ova pretpostavka treba da se proverí pomoću jednog od ključnih odlomaka u diskursu Jonzonovog romana koji se bavi prošlošću, poglavljem od 22. aprila 1968. Toga dana se prenosi relativno kratak „prekjučerašnji“ (JT, 1031) razgovor između Gezine i Mari, koji je značajan s više aspekata. Da bismo svrstali ovaj dijalog tamo gde pripada, moramo da napomenemo da je u tom trenutku Gezini bitno da Mari konačno objasni „Ruse“, jer će ona sama u ne tako dalekoj budućnosti prihvatiti radno mesto u oblasti kojom oni gospodare. Kako bi pridobila Mari da pristane na ovu nameru, tj. „kako bi znala kuda ide“ (JT, 1030), Gezini je važno da kod Mari rasprši (pred)rasude o komunističkom „svetu zlih“, koje joj je usadila američka škola. Bilo kako bilo, priče iz jerihovske prošlosti koje zapravo može da joj ponudi pogodnije su za to da potvrde Marine poglede na svet, o čemu Gezina u citiranom glasovnom razgovoru razmišlja pretpostavljajući da će njena kćerka od opisa – koji joj još uvek predstoje – sigurno „da iskoristi ono pogrešno“ (JT, 1029). Protagonistkinja zbog toga upada u „didaktičku krizu“, koja je više puta tumačena čak kao Jonzonova pripovedačka kriza²⁷ i koja dijaloški pokrenutu rekonstrukciju prošlosti u trećem tomu romana *Svaki dan u godini* ostavlja da stagnira.

²⁴ Up. Siemon, Johann: *Liebe Marie, dear Mary, dorogaja Marija*. Das Kind als Hoffnungsträger in Uwe Johnsons *Jahrestagen*, u: *Johnson-Jahrbuch*, tom 3, Getingen 1996, str. 123–145.

²⁵ Butzer, Günter: „Ja. Nein.“ Paradoxes Eingedenken in Uwe Johnsons Roman *Jahrestage*, u: *Johnson-Jahrbuch*, tom. 4. Getingen 1997, str. 130–157, ovde: str. 155.

²⁶ Bude, Heinz: Die Erinnerung der Generationen, u: Helmut König/Michael Kohlstruck/Andreas Wöll (Hg.), *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts*, Opladen 1998, str. 69–85, ovde: str. 70.

²⁷ Up. Riordan, Colin: *The Ethics of Narration. Uwe Johnsons Novels from Ingrid Babendererde to Jahrestage*, London 1989, str. 87.

U poglavlju od 22. aprila ne promišljaju se samo problemi koji se suprotstavljaju „ne-našminkanoj“ priči o početku vremena sovjetske okupacije u Kličkom kraju. Pre je reč o strahovima Jerihovljana od kažnjavanja za nacističke i ratne zločine koje je sada bilo nadohvat ruke, kao i o Gezininoj svesti o krivici na ovu temu. U svakom slučaju, strah od odgovornosti se u pomenutom razgovoru isprva ne pominje eksplicitno, već se opisuje varljivim i svesno dvosmislenim pojmom „znatiželje“ (JT, 1031). Mari je uvela ovu reč u diskusiju zato što ne razume zbog čega je uopšte iko ostao u Jerihovu nakon povlačenja Britanaca iz Severozapadnog Meklenburga. Tokom produktivnog nesporazuma – kakvi u romanu *Svaki dan u godini* nisu retki – Gezina se nadovezala na taj termin, nadajući se da će time moći da zamaskira kompleks za koji „ne zna reči“ (JT, 1032). Stoga svojoj kćerki potvrđuje da su Jerihovljani početkom jula 1945. uistinu „[i]z znatiželje“ (JT, 1031) prvo sačekali da pristigne Crvena Armija.

Na prećutanu stvarnu tematiku razgovora upućuje opis okolnosti pod kojima Gezina i Mari razgovaraju. Naime, Mari čuči pred „kaminom u letnjikovcu“ (JT, 1029) i „krije lice tik uz kamin, pogleda rasplinutog po vatri, kao da ne prati, ili, tek samo neku od svojih misli“ (JT, 1031).²⁸ Ova formulacija će naterati sve čitaoce da načule uši, ako se sećaju da se motiv gledanja u plamen već pojavio u prvom tomu knjige *Svaki dan u godini*; u kontekstu Lizbet Krespal. Marina baba je negde od 1934. godine „uobičajila da stane pred šporet i minutima zuri u plamen“ (JT, 415; SDG 1, 386). Ako priča na odlučujućem mestu – i u odlučujućem trenutku (čime ćemo se još kasnije baviti) – priziva sliku koja je već poslužila da proleptično obeleži Lizbetinu smrt u plamenu i aluziju na genocid nad Jevrejima koja se povezuje s tim, onda ovo ukazuje na novo razračunavanje sa Holokaustom, iako u drugačijoj generacijskoj konstelaciji nego što je to dosad bio slučaj.

Iako u početku izgleda kao da Mari nema problem s tim što je „znatiželja za decu“ (JT, 1032) u ovom razgovoru pogrešna, anticipatorni potencijal slike plamena u sredini dijaloga obilato je iskorišćen. „Znatiželju“ Jerihovljana, koju je pretpostavila, a Gezina joj potvrdila, Mari svodi na sledeću suštinu: „I zbog vaših Jevreja. Šest miliona.“ Ovaj odgovor je Gezinu potpuno izbacio iz takta: „Kako možeš tako da govoriš Mari!“

Sigurno ne bi bilo preterano ako bismo ovu prepirku označili kao *centralni* događaj u generacijskom diskursu romana *Svaki dan u godini*. Posmatrano sa stanovišta tehnike konverzacije, Marina lakonska konstativna izjava i Gezinin veoma emocionalizovan defanzivan odgovor postavljeni su neposredno jedno do drugog. Ukoliko ispitamo činjenični sadržaj oba iskaza, utvrdićemo da se na ovom mestu sudaraju dva modela odnosa prema prošlosti koji ne mogu biti suprotniji. Kako bismo mogli ispravno da svrstamo retorički patos Gezininog oštrog prekora upućenog Mari, moramo da razjasnimo da formulacijom „vaši Jevreji“ kćerka odbija ličnu odgovornost za događaj koji Gezina oseća kao vlastitu krivicu. Ona, koja inače nikad nije smetena kad treba da dà konkretan odgovor, povlači se u stav moralnog gneva i kćerki osporava pravo na sopstvenu konstataciju. Pa ipak, Mari i te kako može „tako“ da govori: „S tobom mogu. Čekali su da stigne račun.“

---

²⁸ *Svaki dan u godini* 3, u pripremi; prevod: Bojana Denić.

Činjenica da mnogim nacističkim zločincima do sadašnjosti u kojoj se pripoveda, godine 1967/68. uistinu nije bio ispostavljen „račun“, za lično duboko nedužnu Gezinu označava traumu krivice, za čiju jezičku reprezentaciju ona „ne zna reči“. Ove reči nalazi tek Mari, koja time zapravo prati „neku od svojih misli“ i zarad jasnoće imenovanja jasno se distancira od „tuđe krivice“. Na taj način ona sledi model odnosa prema prošlosti koji se tek devedesetih godina, nakon ponovnog ujedinjenja Nemačke, pokazao kao istorijski svrsishodan u širim društvenim okvirima (iako su ga dosad mnogi tumači romana *Svaki dan u godini* nedovoljno vrednovali kao implicitnu osnovu sopstvene argumentacije).

Kako bi pomenuto mesto razgovora između Gezine i Mari bilo još jasnije naglašeno, ukazaćemo na terminološku korelaciju koja je u sekundarnoj literaturi već dala povoda za pojedine spekulacije. Ginter Bucer, koji je primetio „svesno pogrešno smeštanje“²⁹ ovog dijaloga, Jonzonovu pripovedačku strategiju koja stoji iza toga označava kao „namernu igrariju zbunjivanja“ i na tome zasniva hipotezu o postojanju narativne „instance obrade“.³⁰ Ipak, ovaj problem može da se reši daleko manje spekulativnim naporima, ako ispitamo implikaciju datuma – koja je u romanu koji se zove *Svaki dan u godini* izuzetno važna – i koja igra ulogu u „pogrešnom“ smeštanju razgovora. Kao što smo već spomenuli, prepirka između Gezine i Mari nije se dogodila onog datuma kada je prenet, nego još „prekjuče“, čime se maskira podudarnost koja se u kalendarskom pripovedanju odmah može pročitati. Takva strategija prikriivanja svrstava se u narativne operacije koje u pripovedanju Uvea Jonzona pretenduju na stabilno mesto i utiru put implicitnom intenziviranju značenja. Ovaj efekat se u romanu postiže na primer i 12. novembra 1967. godine, kada se dogodio glasovni razgovor koji je bio izuzetno važan za Gezininu traumu s majkom. Time što se eksplicitno tvrdi da je „nevažno koji je danas dan“ (JT, 286; SDG 1, 268), priča je uspeła da prikrije analogiju datuma sa rođendanom Lizbet Krespal (i tako mnogim tumačima zavara trag).³¹

Ipak, na koji način sada da rešimo zagonetku narativnog pozicioniranja dijaloga od 22. aprila? Gezina i Mari su razgovarale još „prekjuče“, dakle 20. aprila. Tog dana je rođen Adolf Hitler. Slučajnost kalendarskog poklapanja Firerovog rođendana i ubijanja Jevreja koje se narativno tematizuje isuviše je upadljiva da bismo mogli da je zanemarimo.³² Time što ovaj centralni razgovor o pamćenju Holokausta u romanu *Svaki dan u godini* smešta na – narativno prikriiven – Hitlerov rođendan, koji je pripadao strogom kanonu nacionalsocijalističkih praznika, Jonzon naglašava trajnu razornu snagu zločina počinjenih u Hitlerovo ime – ali i različite načine njihovog predočavanja u sećanju. Ovaj pripovedački aranžman takođe potvrđuje da je Jonzon „princip godišnjice“ uveliko odvojio od „kulturne tehnike“ čiji bi cilj bio da evocira kulturnu semantiku koja postoji nezavisno od referentnog sistema teksta, a na koju roman može implicitno da referiše tako što će njene sadržaje da „slavi“ ili „svetku-

²⁹ Butzer, Günter: *Fehlende Trauer. Verfahren poetischen Erinnerns in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, Minhen, 1998, str. 131.

³⁰ *Ibid.*, str. 132.

³¹ Up. Krellner, *Was ich im Gedächtnis ertrage* (v. fusnotu br. 7), str. 270–272.

³² Iako je Tomas Šmit svoju opsežnu disertaciju posvetio kalendarskom pamćenju u romanu *Svaki dan u godini*, vrlo je neobično što ovu veoma simboličnu podudarnost nije pomenuo ni jednom jedinom rečju.

je”.³³ Tretman Hitlerovog rođendana, koji bi se takvom predstavom sasvim neprimereno interpretirao, može da se smatra indicijom da se kalendarska tehnika knjige *Svaki dan u godini* ne zasniva toliko na afirmativnom životno-svetovnom koliko na narativno-estetskom principu, čiji se efekti, doduše, ne ostvaruju bez ekstradijegetičkih referenci, ali ipak na kraju uvek ukazuju ponovo na intradijegetske intencije autora Uvea Jonzona (koje je lako prevideti ako delo posmatramo kroz kulturalističke „naočare“).

Naposletku, postavlja se pitanje o ukupnom značaju poglavlja od 22. aprila u Jonzonovom romanu. Date analize ukazuju na to da je Jonzon izjavama Gezine i Mari stvorio dve paradigme odnosa prema prošlosti koje ne mogu po kratkom postupku da se pomire jedna s drugom. Gezina pokazuje da je pogođena nemačkim zločinima nad Jevrejima na način koji se u literaturi naziva „šezdesetosmaškom konstelacijom“ i zbog kog je Holokaust postao „jedinstveni referentni događaj za samorazumevanje Nemaca“.³⁴ Njena kćerka, koja – predosećajući „osamdesetdevetašku konstelaciju“ – prema sopstvenom samorazumevanju „nije više neposredna naslednica nacionalsocijalizma“,³⁵ daleko je od takve traumatizacije. Iz svoje distance prema genocidu nad Jevrejima Mari izvlači dijagnostičku sposobnost, koja se njenoj majci, doduše, čini skandaloznom, ali je ipak tek ona omogućila da se nacistički zločini imenuju na oslobađajući i direktan način.

Međutim, iz ovih rezultata ne treba izvesti zaključak da su razgovori između majke i kćerke neuspeli. Ako pogledamo razvoj ovog dijaloškog zbivanja kroz čitav roman, videćemo da Mari, koja se pri početku knjige izdaje za američku super-patriotkinju, pod utiskom priča svoje majke ne samo da je upoznala nemačku porodičnu istoriju koja joj je dotad bila nepoznata, već je i savladala sposobnost da donese diferencirajući istorijski sud.³⁶ Jedna od poruka koje Jonzonov roman nudi svojim čitaocima jeste apel za kvalifikovanim sporazumom koji bi, čini se, mogao da prevaziđe granice istorijskog sloma, a da protivrečnosti koje uprkos svemu postoje ne budu ublažene.

Moramo li i danas u potpunosti da se složimo s ovom porukom? Posmatrajući tematiku Holokausta, poređenje s mlađim piscima je instruktivno. Strategije sećanja koje su formalno daleko uznapredovale kod jednog Marsela Bajera, Roberta Šindela ili Tomasa Lera mogu da posluže kao primer za to da je uvećana istorijska distanca prema zločinima nacionalsocijalizma u međuvremenu motivisala potragu za književnim postupcima za recepciju genocida nad Jevrejima, od kojih je Jonzonov model sećanja koji apeluje na dijalog između generacija bio još veoma daleko.³⁷ Ova nova orijentacija mogla bi da se svede na promenu

---

³³ Čitav rad Tomasa Šmita usmeren je na dokazivanje ove kulturalističke referencijalnosti. Citirani pojmovi nalaze se svuda u tekstu.

³⁴ Bude, *Die Erinnerung der Generationen* (v. fusnotu br. 26), str. 78, 81.

³⁵ *Ibid.*, str. 82, 84.

³⁶ Kao primer, upućujemo na dva „takmičarska razgovora“ od 12. i 13. juna 1968. godine, u kojima kao rezultat Mari ne samo da odustaje od svojih predrasuda prema „Rusima“, već je spremna da dovede u pitanje i svoje dogmatsko shvatanje patriotizma.

³⁷ Up. moj članak: *Die doppelte Vergangenheit in der Literatur der neunziger Jahre*, u: Edgar Platen (prirednik), *Perspektivensuche. Zur Darstellung von Zeitgeschichte in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur II*, Minnenn 2002, str. 26–45, ovde: str. 31–37.

objektivnog društvenog položaja problema. Nakon iskustva novog antisemitizma devedesetih godina, ideja da bi omladina koju je konsekventno antifašistički vaspitavala generacija roditelja koji su bili svesni krivice, a istovremeno didaktički veoma motivisani, mogla da bude imuna na sve antisemitske porive, očigledno je izgubila na uverljivosti.³⁸

Ovo viđenje, vezano za istorijsko mesto u sadašnjosti 21. veka, teško da bi moglo uopšte da se očekuje od romana starog trideset godina. Da bismo mogli da cenimo Jonzonov doprinos, potreban nam je analitički postupak koji se slaže sa „dvostrukom istorizacijom“ koju predlaže Pjer Burdije: „onoga što je preneseno i njegove ‘aplikacije’“³⁹ Gezina Krespal, žena koja bi danas napunila sedamdeset godina, u romanu *Svaki dan u godini* prikazuje se kao predstavnica kulture sećanja koja je za nju vremenski uslovljena, pa samim tim ne motiviše toliko na „uživljavanje“ bez distance, koliko na utvrđivanje stanovišta za sopstvenu interpretaciju. Ipak, ispred fiktivnog povratka na Gezinino istorijsko iskustvo isturena je prepreka i u samom tekstu. Jer „model sećanja Gezina“ kontrastira se „modelom sećanja Mari“, koji se od majčinog ćutanja ispunjenog svešću o krivici jasno razlikuje svojom spremnošću i sposobnošću da artikuliše. Time je roman *Svaki dan u godini* paradigmatički ogolio kontroverzne protivrečnosti u kulturi sećanja poslednje ratne i prve posleratne generacije – i dao svoj doprinos unutrašnjem ispisivanju istorije nemačkog posleratnog društva, doprinos za čiju analitičku kompetenciju uopšte ne postoji dovoljno visoka ocena.

(S nemačkog prevela **Biljana Pajić**; redakcija prevoda **Drinka Gojković**)

---

³⁸ Ovde ukazujemo na roman *Hodom raka* Gintera Grasa koji se eksplicitno suočava s ovom problematikom.

³⁹ Bourdieu, Pierre: *Die Regeln der Kunst. Genese und Struktur des literarischen Feldes*, Frankfurt/M., 2001, str. 486.